

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

IV.

MARX szellemi fejlődését nyomon követve, misem lepett meg oly nagy mértékben, mint az, hogy a zsidó kérdésben sem tud valamely önállóan megalkotott fölfogáshoz eljutni, és hogy a vezető gondolatokat itt is HEGEL-től, főképen pedig FEUER-BACH-tól, avagy máshonnan (a francia socialistáktól!), de minden esetre nem önmagából meríti. Megjegyzem, hogy a negyvenes évek német társadalmát minden kérdések között talán éppen a zsidó emancipatio kérdése izgatta legerősebben, már azért is, mert a zsidóság egy-két évtized óta a német szellemi életnek egyre jelentősebb tényezőjévé kezdett emelkedni. Úgy kell látni az akkori Németországot, hogy az már több mint egy emberöltő óta szenvedte a francia forradalmi vulkán kitöréseinek minden súlyos hatásait és ellenhatásait, úgy hogy lassanként maga is áttüzesedett és fokról-fokra fogékonyabbá lett a nemzeti egység és nemzeti szabadság eszméi iránt, melyeknek világossága mellett szégyenleni kezdette sok tekintetben középkorias állapotát, és főképen néhány tuczat törpe államocskára való szánalmas szerteszagotottságát. Mint reális politikai hatalom az akkori Németország, már nem is számított, és ha létezni akart még, akkor speculativus bölcsészeti álmaiból végre a gyakorlati valóság föladatainak tudatára kellett ébrednie. Nos, ebből az ébresztő munkából a német zsidóság is alaposan kivette volt a maga részét.

A német nemzet sajátosságai közé tartozik, hogy egyrészt nagyon is elmerül a köznapi gyakorlatiasság legkicsinyesebb és tegpedansabb föladataiba, másrészt pedig, ha elmélkedni kezd, ttaygon is hajlandó, magát ködös, mystikus mélységekben elveszíteni: de ahhoz már csak a legritkább esetben van tehetsége,

hogy könnyed, merész leleménnyel hidat verjen elméleti világa és gyakorlati földadatai között. Aki ezt a germán nehézséget ismeri, az tudja, hogy mennyire szüksége volt arra a zsidó elméjű, könnyed szellemi lovasságra, melynek oly éles szimatja van minden iránt, ami divatos, korszerű, aktuális és főképen gyors sikert ígérő. Ennek a könnyű lovasságnak élén az egyszer egy lírai lángész vágatott előre: olyan költő mint HEINE, kinek érzületében a legholdvilágosabb regényesség a legkíméletlenebb magagúnyolással párosult, s akinek művészetében a tökéletes báj és tökéletes ledérség eladdig ismeretlen, újszerű frigre léptek volt. Igaz, hogy HEINE a németség kigúnyolásában olykor nagyon is elveti a sulykot, de azért egészben véve a végső eredményt tekintve, ő a németségnek politikai önérzetre való ébresztője és a német érzésmódnak lírai megdicsőítője. Hazafias tisztalelkűség tekintetében nem akarom őt távolról sem a mi PETŐFI-nkhöz hasonlítani, de azért PETŐFI szavaival el lehet mondani HEGEL-ről is, hogy ostort font, lángostort napsugarakból, megkorbácsolni a korabeli német világot, hogy az végűi is tudatára ébredjen képtelen szétdaraboltságának, nevetséges politikai önérzethíjjasságának. Ezek az ostorcsapások ugyan máig is fájnak a németségnek, ámde ez csak annak a jele, hogy a német társadalom ma is szenved még az ősi particularismus és az ősi nyárspolgárság jellemzetes német bajaiban.

MARX-nak, aki 18 évvel fiatalabb volt HEINE-nál, tehát fényes, hogy ne mondjam páratlan alkalma nyílt a zsidó emancipate) kérdésében való hathatós fölszólalásra; hiszen az egész »Junges Deutschland« vállalaira állva, kereszténynek és zsidónak egyaránt hirdethette volna a maga részrehajlatlan, független és kemény társadalombölcészeti meggyőződéseit. Csakhogy MARX szellemének nem volt eleven érintkezése az élő, a valódi emberi társadalommal; szobatudós volt és bizonyos mértékig az is maradt egész életén át, aki könyveken és jórészt mások által kitalált elméletek pápaszemén körösztil látta csak az embervilágot. A zsidó émancipatoról írt értekezései ehhez képest hatástalanok maradtak megjelenésük idején épen úgy, amint hogy nem tesznek semmi hatást a mai olvasóra sem. Csak a lélekvizsgáló merül el szívesen az értekezések tanulmányozásába, mert jobban föltárják a 26 éves MARX szellemi világát, mint

ezt az önvallomásoknak és naplójegyzeteknek vaskos kötetjei tehetnék.

Már az magában véve mélyen lehangoló, hogy MAI« nem talált senki mást mint BRUNO BAUER-t, akivel szemben megvitassa a zsidó emancipatio kérdését. Hiszen az volt MARX ifjú éveinek végzetes szerencsétlensége, hogy ezzel a BAUER-rel barátkozott össze, aki őt, – ha akaratlanul is – a tisztán tudományos pályától eltérítette; de ha végül mégis szerencsésen megszabadult volt már gyakorlatilag ettől az ő rossz szellemétől legalább ne akadt volna újból beléje elméleti téren. Ha ugyanis valamely elméleti polémiában szabadon választhatjuk meg vitatársunkat, akkor a józan ész első parancsolata, hogy olyan ellenfelet keressünk ki, aki a fönnforgó kérdésben velünk lehetőleg ellentétes elvi álláspontot foglal el. mert csak az elvi ellentétek összecsatánása gyűjthet vitás kérdésekben igazán fényes új világosságot. De MARX elvi álláspontja a zsidó vallás és egyáltalán minden vallás dolgában teljesen egyezett a BAUER-ével, amennyiben mindketten úgy a zsidó, mint a keresztény, valamint minden más vallást is magukra nézve végképen és tökéletesen meghaladott álláspontnak tekintették. Hogy az ilyen egy húron pendülő ellenfelek vitájából nem háramolhatott valami új fény a zsidó kérdésre, azt minek is mondanom: a boszantó a dologban csak az, hogy MARX a vitában bizonyos fokig alul maradni látszik, holott semmi kétség, hogy elméje jóval mélyebben jár a BAUER-énél, s ami a fődolog, hogy ő teljes jóhiszeműséggel szakadt el minden vallásos hittől, amit BAUER-ről egyáltalán nem mernék állítani.

BAUER ellenzi a zsidók emancipatioját, s gondolatmenete körülbelül a következőkben foglalható össze. A zsidók nálunk (Németországban) állampolgári vagyis politikai emancipációra tartanak igényt, holott mi magunk sem vagyunk emancipálva, magunk sem vagyunk szabad állampolgárok. A mi államunk vallásos előítéletnek rabja, hiszen keresztény előítéletben leledző állam/, hogyan kívánhatják hát a zsidók, hogy lemondjon erről az elfogultságáról velők szemben? Hát ti zsidók lemondotok-e zsidó vallástok sötét örökségéről, midőn azt követelitek, hogy a keresztény állam veletek szemben az elfogulatlanság álláspontjára helyezkedjék? Amíg ez az állam keresztény lesz, addig nincsen arra hivatása, hogy bárkit is szabaddá tegyen, s

amíg ti zsidók zsidók maradtok, addig képtelenek leszték a szabadság befogadására. Nem látjátok-e ti konok önző lelkek, hogy mily kufárok vagytok, midőn a zsidó emancipatiót követelitek, holott mindenek előtt németekként Németország szabadságáért kellene sikra szállnotok.

Ha nem is ezzel a nyíltsággal, de lényegében véve egészen ilyenformán okoskodik az egykori theologiai magántanáár. Kaján gyönyörrel becsmérli a kereszténységet és a német államot, hogy annál kajánabbul gázolhasson a ghettoából kikívánkozó zsidóságba. Különbén nem is annyira az ő egyéni gondolkozása, mint inkább annak a beteg korszaknak szelleme az, ami minden sorából hozzánk beszél. A mily tehetetlenek és reményvesztettnek látja BAUER az akkori német politikai világot, úgy látja és úgy ostorozza azt az egész akkori német irodalom. A kereszténységről is úgy beszél és úgy ír az a meghabarodott nemzedék, mint ha már a végső fölslzás szakába jutott volna, és már csak tetemét kellene valahogy kíméletesen eltakarítani. A zsidóság emancipációja ugyan erős viszhangot kelt a fölvilágosodott elmékben, de a zsidók túlhangoz szereplése az irodalomban már is erős visszahatást támaszt a türelmetlenebb németiségben. Míg pl. LAUBE lándzsát tör a zsidókért, addig DINGELSTEDT ilyen verset követ el ellenök: »Wohin ihr fasst, ihr werdet Juden fassen, – Allüberall das Lieblingsvolk des Herrn! – Geht sperrt sie wieder in die alten Gassen, – Eh' sie euch in ein Christen viertel sperren«. Látni tehát, hogy BAUER nem állott egyedül emancipatioellenes érzületével.

Ami MARX-ot illeti, neki alapjában véve nem valami nagy kedve volt ezzel az áramlattal szembe szállani. Érzése ugyan a zsidó emancipatio mellett szólott, de ő első sorban bizonyos hideg, tudományos tárgyilagosságot akart tanúsítani ebben a kényes kérdésben. Pedig társadalmi problémák fejtegetésében nem úgy vagyunk tárgyilagosak, ha érzelmeinket elfojtani vagy eltitkolni iparkodunk; mert az ész nem arra való, hogy a jogosult érzésmódot elnyomja, hanem inkább, hogy a fölszínre hozza és minél teljesebb győzelemre juttassa. De MARX helyzete a főnforgó kérdésben főképen azért volt oly kényelmetlen, mert alapjában véve elméletileg teljesen egyet értett BAUER-rel. MARX szerint is az igazi emberi emancipatio csak úgy érhető

el, ha az emberi társadalom megszabadul a zsidósággal és kereszténységgel együtt minden vallástól. BAUER-tól ő lényegileg csak abban tér el, hogy előtte a vallás egyáltalán egészen jelentégtelen üres »ideológia« színében kezd fölűnni és a társadalmi kérdés merően a gazdasági egyszeregy kérdésévé átalakulni. Ha tehát ő egészen kedve szerint szólhat vala a zsidó kérdéshez, körülbelül így nyilatkozott volna: ugyan kérem térjünk már egyszer napirendre a vallásos sallangok fölött; csináljuk meg a jövőndő socialis államát, a hol a vallás »puszta magánügygyé« leszen (vagyis a társas közösség számára nem létezik), s akkor meglesz a zsidó emancipatióval együtt minden képzelhető egyéb emancipatio is. Hja, nincsen kényelmesebb dolog a világon, mint socialistának lenni, mert »a jövőndő államában« ott aztán minden meg leszen oldva. Csak-hogy MARX nem helyezkedhetett ezúttal erre a kényelmes álláspontra, mert különben gyakorlatilag ugyanahhoz az eredményhez jutott volna, mint BAUER, vagyis a zsidó emancipatiót arra a bizonytalan időre toltta volna ki, mikor a keresztény és zsidó vallással együtt minden vallásos kérdés társadalmilag elenyészik.

Így tehát kénytelen volt komolyan fölvetni a kérdést, hogy a zsidó vallásfelekezet s a felekezetek általában milyen viszonyban vannak az állammal: a mikor aztán kitűnik, hogy az ilyen alapvető sociologiai kérdésekben mily csekély önállósággal gondolkozott. Mesterére HEGEL-re hivatkozik és idézi HEGEL jogbölcshészetéből az állami és a vallásos élet viszonyára vonatkozó formulát, melynek értelmében az állam, mint a szellemnek öntudatos erkölcsi megjelenése, csak úgy valósulhat meg, ha elkülönülven a vallástól, ezen belül is különböző felekezetek differentiólódnak: mert az állam csak a különböző felekezetek föléd emelkedve valósíthatja meg a saját elvi lényegét. HEGEL ezt az ő sajátos modorában így fejezi ki: »Damit der Staat als die sich wissende sittliche Wirklichkeit des Geistes zum Dasein komme, ist seine Unterscheidung von der Form der Autorität und des Glaubens nothwendig; diese Unterscheidung tritt aber nur hervor, insofern die kirchliche Seite in sich selbst zur Trennung kommt: nur so über die besondern Kirchen hat der Staat die Allgemeinheit des Gedankens, das Prinzip seiner Form gewonnen, und bringt sie zur Exis-

tenz.« Ezzel az idézettel szemben MARX-nak föl kellett volna vetnie a kérdést, hogy megmagyarázta-e HEGEL, miként férhet össze több felekezet egy államban és miként ismerheti el az állam valamennyit, a nélkül, hogy önnönmagával ellentmondásba jutna: továbbá az állam lényegéhez tartozik-e az, hogy benne több felekezet foglaljon helyet? (Igen súlyos kérdés ez, melynek némileg analogonja, hogy több nemzetiség miként fér meg egy államban?) Mert ha HEGEL jog-, vallás- és történelembölcészését tanulmányozzuk, az tűnik ki, hogy alapjában véve nem fejt föl sem a vallás, sem az állam mibenlétét, sem azoknak egymáshoz való viszonyát, hanem inkább csak bizonyos követelményeket állít föl mindezekre vonatkozólag. Ezzel nem akarom a hegeli társadalombölcészészetet a legkevésbé sem lekicsinyíteni, sőt azt hiszem, hogy mindenkinek, aki társadalombölcészéssel behatóbban foglalkozik, a hegelismust is tanulmányoznia kellene. Csakis abbeli csudálkozásomnak akarok kifejezést adni, hogy MARX nem veti bírálólag alá HEGEL fölfogását az állam és az egyházak viszonyáról, holott ez lett volna első föladata, ha BAUER-rel, aki szintén hegelista, sikeresen vitatkozni akart. Ő csak kijelenti, hogy igenis úgy áll a dolog, ahogy HEGEL mondja, »csak a különleges elemek fölött valósíthatja meg az állam az ő általánosságát«. (Aus dem lit. Nachlass von Karl Marx etc. Herausg. von FRANZ MEHRING. Stuttg. J. H. W. Dietz Nachf. 1902. – Bd. I, p. 407.) De a jellemző a dologban az, hogy MARX épenséggel nem ragaszkodik az általa idézett és helyeselt HEGEL-hez, hanem ilyen fölfogáshoz jut a vallás és állam viszonyáról: »Az ember mint vallásos lény és mint állampolgár között ugyanaz a különbség áll fenn, mint a kereskedő és az állampolgár, mint a napszámos és az állampolgár, mint a földbirtokos és állampolgár, mint az élő egyed és az állampolgár között.« (p. 408.) Ez aztán az érdekes elmélet! íme a felekezeti különbségek egy kalap alá kerülnek a foglalkozásbeli különbségekkel. A felekezeti különbség csak úgy viszonylanék az államhoz, mint ahogy az iparágbeli különbségek hozzá viszonylanak. De ne tessék efölött túlságosan csodálkozni, mert MARX az efajta fölfogásokhoz »elvi alapon« jutott el. FEUERBACH-tól tanulta azt az elvet, hogy az emberi ügyeket »világiasan« kell fölfogni, és a vallást is el kell világiasítani (»verweltlichen«). Amit HEINE

szellemesen így fejezett ki: »Den Himmel überlassen wir – Den Engeln und den Spatzen«, abból FEUERBACH egész vallásbölcsezetet, illetve vallástalan bölcsezetet csinált. Szerinte az igazi vallás az, mely isten helyett magát az emberiséget imádja, amiből aztán az a furcsaság is következik, hogy az istent durva érzéki tulajdonságokkal is kell fölruházunk. »Aki komolyan, valósággal, igazán hisz istenben, – mond FEUERBACH, – az nem akad fönn istennek vaskos érzéki (»derbsinnlich«) tulajdonságain.« L. FEUERBACH'S sämtl. Werke. Bd. 7. Das Wesen des Christenthums. III. Aufl. Leipzig. O. Wigand. 1849. p. 42). Az isten tehát valószínűleg csal, lop, rabol, gyilkol és paráználkodik is. FEUERBACH ugyan nem ezt következteti elméletéből, mert a saját valamint olvasóinak érzélgősségére való tekintettel, csak néha és csak kíméletesen szállítja le istent az emberállati színvonalra, s inkább fordítva nagy-föllengzően az emberiséget ülteti isten trónusára, amennyiben nyíltan végtelen ész, végtelen szeretetet és végtelen hatalmat tulajdonít az emberiség szellemének. A dialektikai fondorkodást, melyet FEUERBACH az isten és emberiség fogalmaival úz, HEGEL-től tanulta el, de hogy az emberiséget teszi meg istenné, az nyilván a francia forradalmi szellem hatására vezetendő vissza.

MARX is HEGEL-tanítvány, MARX is rajong a francia forradalomért, és így ne csodálkozzunk azon, hogy FEUERBACH nyomán elvilágiasítja a vallást, vagyis a felekezeti különbségeket egy sorba helyezi az iparágbeli különbségekkel. Hiszen a fönti idézetben tovább is megy, amennyiben a hitbeli különbségeket egyenesen az »élő egyedek« különbségeire vezeti vissza, amivel azt akarja mondani, hogy, a vallás az tiszta magánügy. A vallás szerinte többé nem is a közösség szelleméből folyik, hanem »az egoismus, a bellum omnium contra omnes körébe tartozik.« (p. 409). A vallás nem kapcsolja többé az egyest a nagy közösséghez, hanem inkább elszakítja az embert embertársától és a közösségtől – aminthogy hajdanában is ezt művelte. »Sie (die Religion) ist nur noch das abstrakte Bekenntniss der besondern Verkehrtheit, der Privatschrulle, der Willkür.« (p. 409.) Vagyis a vallás ma már nem tartalmaz egyebet, mint alanyi önkényt, magánszeszélyt és valamely különleges lelki elficamodottságot.

Így dühöng MARX a vallás ellen, olyan értekezésben, ahol a zsidó felekezet politikai emancipációjáért akar síkra szállani. Pedig, ha csak az elemi udvariasság és illem sugalmára hallgat vala, akkor is be kellett volna látnia, hogy teljességgel gyakorlati és aktuális kérdéssel foglalkozván, a meglévő társadalmi alapokra kell helyezkednie és komolyan vennie a kereszténységet, a zsidóságot, a meglévő német államot, még ha azokat fölfuvalkodott lelkében le is nézi és túlhaladott álláspontoknak is tekinti. De vakbuzgósága annyira elragadja, hogy megfeledkezik céljáról, s nem veszi észre, hogy a vallás gyalázásával folyton ellenfelének, BAUER-nek, malmára hajtja a vizet. A tanulság ebből csak az, hogy nemcsak vallásos fanatizmus létezik, hanem van a vakbuzgóságnak egy másik faja is, mely az emberiség vallásos érzése ellen való rút gyűlölködésből származik. Nehéz volna eldönteni, hogy a két türelmetlenség közül melyik az elítélendőbb, mert hiszen ugyanannak az eltévelyedésnek két ellenkező pólusát képviselik.

De mi értelme is van annak, hogy a vallást merő magánügyggyé tegyük? Hiszen mindenki tudja, hogy a vallásos érzületből mindig valamely cselekvésmód is folyik, már pedig ez a cselekvésmód oly mélyen érinti a társadalmi közösséget, hogy ez egy pillanatig sem tekintheti azt magánügynek. Aki a vallást magánügynek minősíti, az lehetetlenné akarja tenni, hogy valamely cselekvési módban megnyilatkozzék, vagyis az a vallást meg akarja semmisíteni az egyéni lélekbe való belérekészítés, beléfojtás által. Olyan eljárás volna ez, mintha valakinek mondanám: szabad lélekzened, hiszen van tüdőd; csak a levegőt fogom tőled elvonni. Nos hát, minden ami a lélekben rejtve lakozik, az a társadalmi közösség levegőjébe törekszik kiröppenni, mert máskülönben a magabazártság örökös börtönére kárhóztatva, utóbb teljesen magába fulladna. A lélek életéhez szükségszerűen hozzátartozik, hogy gondolatát, érzelmét, akaratát, hitét a társadalmi közösség levegőjébe kivetítse: így lesznek -a tudomány, a művészet, a politika, a vallás sociális tényezőkké. Semmi értelme sincs tehát annak, hogy azt ami az ép egyéni lélekből kisarjadzik és a társadalmi közösség éltető levegőjére kikívánkozik, az egyéni lélekbe erőszakosan visszafajtani, vagyis »puszta magánügyggyé« tenni iparkodjunk. Hisz ép azt nevezzük a legszörnyűbb és legtűrhetetlenebb zsar-

nokságnak, mely magára a lélekre akar békót rakni, vagyis a lélekbe akarja belefojtani azt, ami csak a közösség és nyilvánosság napján élhet és virágozhatik igazán.

De figyeljünk csak pontosan arra, hogy MARX a fenti idézetekben mily kétértelműen nyilatkozik a vallásról. Az egyik pillanatban úgy állítja elénk a vallást, mint amely »ma már« pusztá magánszeszélylyé lett: ezzel azt sejtetvén, hogy valamikor volt talán idő, midőn a vallás nem volt pusztá »Privatschrulle«, hanem a társadalmi közösség jogos ügye gyanánt élt és virágzott. A másik pillanatban viszont MARX maga úgy áll előttünk, mint aki egyenesen azt követeli, hogy a vallás ne merjen egyéb lenni, mint pusztá magánügy, mert az emberi emancipatio első feltétele épen az, hogy a vallás merő magánügygyé váljék. Lám, a zsarnok egyszer azt rójja föl a vallás bűnéül, hogy az ma már nem egyéb, mint az egyéni lélek valamely különleges ficzomodottsága, a másik pillanatban azt követeli, hogy a vallás a jövőben ilyen pusztán egyéni és különleges lelki ficzomodottsággá váljék.

MARX értekezése a zsidó emancipációról csupa ilyen benső ellentmondások sorozatából van összeróva. Elég lesz azonban, ha csak még egy ellentmondásra figyelmeztetek, t. i. arra, amely körül az egész tanulmány elvi tartalma forog. MARX, mint láttuk, elfogadta volt HEGEL formuláját az egyházak és az állam viszonyáról. Ha ezt tudatosan cselekszi vala, akkor be kellett volna látnia, hogy magáévá tette azt a nevezetes fölfogást, mely szerint az állam nem jut ellentmondásba önmagával, ha keblében különböző felekezeteket és főképen, ha a keresztény felekezetek mellett zsidót is megtúr; sőt hogy épen a különbségek fölé való emelkedésében valósítja meg az állam a maga sajátos szerkezeti elvét. Ismételnem kell, hogy nézetem szerint HEGEL ezt a nevezetes tételét épenséggel nem bizonyította be, és valamint vallásbölcsezetében minden fényes elméje és tudása daczára nem tudja fölfejtteni, hogy mi a vallás, azonképen jogbölcsezetében nem tárja föl, mi az a rejtelmes szerkezeti elv, mely az államot alkotja és mely azt azzal a csodálatos képességgel ruházza föl, hogy a vallásfelekezetek különbsége fölé emelkedjék. Hogy ezt igazán megértesse velünk, ahhoz szükséges lett volna, hogy fölmutassa előttünk, mi teszi az újkori állam szellemét újkorivá szemben a régi héber-görög-

római állami étellel, amit megmutatni pedig neki nem sikerült. De mert nem HEGEL-ről írok itt tanulmányt, ennek kimutatásába nem bocsájtkozhatom. Csak azt emelem ki, hogy MARX elfogadván a hegeli formulát, mégis azt feszegeti, hogy az állam teljességgel ellentmondásba jut magával, ha a felekezeti különbségek fönmaradását tűri. Szerinte az állam az által, hogy ily türelmesen viselkedik a felekezetekkel szemben vallástalan (atheista) állammá leszen, mert csak a vallástalanság illetve atheismus képesíti ilyen türelmességre.*) Ámde, fejtí tovább MARX, ha az állampolgárok vallásos elfogultságukban megmaradnak, holott az állami közösség, melyben élnek az elfogultság alól fölszabadul, az nyilvánvaló ellentmondás. És e képtelen állapot csak úgy szűnik meg, ha a polgárok is lemondanak vallási elfogultságukról, vagyis ha megszabadulnak hitvallásuktól.

HEGEL -ből kiindulva így jut el MARX HEGEL-el homlok-egyenest ellenkező eredményhez. Elfogadja HEGEL-t, hogy elvetesse. Ámde ezen sem szabad fönnakadnunk, hiszen az egész junghegeli nemzedék: a FEUERBACH-ok, a BAUER-ek, a STIRNER-ek sat. sat. ugyanezt művelik a mesterrel. A mester építeni akart, de ők a francia forradalom romboló szellemét viszik belé bölcsészetébe. Kiforgatják minden gondolatát és csak egyet tartanak meg belőle, t. i. azt, ami benne beteg, a híres hegeli »dialektikai módszer«, vagy processust. Az epigonusok jellemző sajátása az, hogy a mesternek csakis tévedéséhez ragaszkodnak.

De ha MARX ellentmondást lát abban, hogy az állam nem köti magát egyik benne élő hítf el ékezetnek vallásához sem, és ha szerinte ez ellentmondásnak csak egy alapos gyógyszer van, hogy t. i. az állampolgárok se kössék magukat semminemű hitfelekezethez, akkor ugyanoda jutott, a hova BRUNO BAUER. iVkkor a zsidó, de a keresztény felekezetek se tehetnének egyebet, mint hogy az igazi emberi emancipatio érdekében vallásukról lemondjanak. Csakhogy a dolgok ilyen állapota mellett igazán érthetetlen marad, hogy MARX mért is bocsájtkozott polémiába egykori testi-lelki jóbarátjával, BRUNO BAUER-rel?

MARX azonban egerutat hagy magának. Azt mondja, hogy a zsidóság nem is valamelyes ellentmondástól mentes, tökéle-

*) Épen az imént bizonyítottam be magának MARX-nak a példáján, hogy az atheista ember milyen türelmetlen és milyen vakbuzgósággal agyarkodik minden vallásos érzés ellen.

tes emberi emancipation, hanem csakis az úgynevezett *politikai emancipáció*-ra tart igényt. Az ilyen »politikai emancipate« azt az ellentmondást zárja ugyan magában, hogy az állam vallástalan legyen, míglen polgárai valamely felekezethöz tartoznak; ámde az ilyen emancipáció valósággal főnáll Franciaországban és még inkább Amerikában. A zsidók tehát bátran igényt tarthatnak erre a politikai emancipációra. így aztán a kecske is jól lakhatik, a káposzta is megmaradhat. A nagy dilemma meg van oldva. Egy szócska segített ki bennünket: nem »emberi«, hanem csak »politikai« emancipációról van szó. (MARX már ekkor kicsinyléssel gondol az emberi társadalomnak nem csak vallásos, hanem politikai életére is; mert vallás és politika az puszta »ideológia«. Komoly jelentősége csak a gazdasági életnek van.)

MARX nem veszi észre, hogy milyen siralmas benyomást tesz egy opportunistá MARX. Ha ugyanis megállapíthatni véli, hogy ellentmondás van az állam vallástalansága és a polgárok vallásossága között, akkor elvárjuk tőle, hogy ehhez a meggyőződéshez ragaszkodjék is, és ne helyezkedjék elvtelen opportunistá álláspontra a zsidóság kedvéért. Ha mást nem tudott fölhozni a zsidó emancipáció mellett, mint hogy az (bárha elvi ellentmondást rejt magában), de meg van valósítva Franciaországban s még inkább Amerikában, akkor fölösleges volt ehhez a kérdéshez hozzászólnia. Azokat a tényeket ugyanis az ő fölszólalása nélkül is ösmerte a világ. Valóban értekezése a világosság leghalványabb sugarát sem deríti arra a csodálatos tényre, hogy a zsidóság szervesen beleilleszkedik a keresztény társadalmi élet rendjébe és tényezőjévé válik a keresztény szellemű művelődés fejlődési folyamatának. Kétezer esztendő történelmének logikáját kellene föltárni, hogy ez némiképen fölfoghatóvá váljék: de MARX a kérdéshez még csak hozzá sem nyúlt.

MARX különben maga is elégedetlen volt dolgozatával, titkon fájhatott neki, hogy elvi álláspontjáról lesiklott, úgy, hogy szükségét érezte egy második cikkben BAUER-nek másik röpiratával (»Die Fähigkeiten der heutigen Juden und Christen frei zu werden«) is foglalkozni. Itt aztán minden tekintet félre tesz s az egész emberi társadalom ellen irányuló nagy haragjának fékezetlen folyást enged. Már előbbi dolgozatának minden

pontján érezhető volt, hogy a »történeti materializmus« alap-gondolatai forrnak fejében; de itt már szinte egyenesen a »bourgeois-társadalom« ellen tör ki, bárha egyelőre még csak »polgári társadalomról« (bürgerliche Gesellschaft) beszél. Hiszen voltaképpen csakis azért foglalkozom ezekkel a dolgozatokkal, mert a »történelmi materializmus« előre vetett árnyainak tekinthetők.

Most már egészen elfogadja FEUERBACH álláspontját a zsidó kérdésben. FEUERBACH szerint a zsidó teljesen közömbös minden iránt, ami nem vonatkozik egyenesen énjére, mert a zsidó vallás alapelve az önzés. »Az utilizmus, a haszon legfőbb elve a zsidóságnak« »A zsidók sajtószereplésüket mai napig is megőrizték. Elvük, istenük a képzelhető leggyakorlatiasabb elv – az egoizmus, még pedig az egoizmus vallásos alakban.« »Jehova semmi egyéb, mint a zsidó nép megszemélyesített önzése« stb. stb. (Das Wesen des Christentums p. 163–165). MARX mindezt elfogadja, de általános váddá élesíti a kereszténység s az egész polgári társadalom ellen. Gondolatmenete a következő:

Ne keressük a zsidóság titkát vallásában, mondja MARX, hanem tekintsük a valódi világi zsidót, nem az ünnepi zsidót, mint azt BAUER teszi, hanem a hétköznapit (1. c. pag. 425). »Mi a zsidóságnak világi kultusa? A csere-bere. (Der Schacher.) Mi a világi istene? A pénz.« (p. 426.) A pénz aljasítja le az ember összes isteneit, áruczikkékké változtatván őket. A pénz az egyedüli önérték, mely az egész mindenséget, az embervilágot, a természetet megfosztotta sajátlagos értéküktől. A pénz mint önérték, ez Izrael buzgó istene, aki előtt más isten meg nem állhat. Ami a zsidó vallásban elvontan rejlik, az elméletnek, a művészetnek, a történelemnek, az emberiségnek mint önczélnek megvetése, az a pénzember tudatos álláspont] a, az a pénzember erénye. Hiszen még a nemi viszonyt, a férfi és nő viszonyát is kereskedelmi cikké változtatja! stb. stb. így tombol MARX egy pár lapon át a zsidóság ellen; csakhogy ő általánosítja a zsidóság fogalmát, a mennyiben az egész polgári társadalmat, az egész keresztény világot belé foglalja. A kereszténység a zsidóságból származott, de ismét zsidósággá oldódott föl. A keresztény üdvözülési egoizmus ha túlvilági ábrándformájából kivetkőztetjük és gyakorlatias megjelenésében tekintjük,

semmi egyéb, mint a zsidóság anyagi egoismusa. A zsidóság nem a történelmi hatalmak ellenére tartotta fenn magát, hanem éppen ama hatalmak segítségével, melyek a mai polgári társadalmat, a keresztény világot alkotják. Nem a zsidóság hozta létre ezt a fenéig önző polgári társadalmat és keresztény világot, ő csak természeténél fogva beleillik ebbe a társadalmi keretbe s él annak alkalmatosságaival. Csak a kereszténység uralma alatt téphette szét a polgári társadalom az összes faji kötelékeket (Gattungsbande), csak a kereszténység uralma alatt léphetett a faji kötelékek helyébe mindenütt az önzés, és válhatott a társadalmi élet az egyéni önzések szabadjára bocsájtott vad versenyévé, stb. stb. És mi következik mindebből? Az, hogy a zsidóság társadalmi emancipációja nem jelenthet egyebet mint a társadalomnak megszabadítását a zsidóságtól, illetve a kereszténységtől. Szóval jelenti »a polgári társadalom« megszüntetését, s a mit MARX itt még ki nem mond: az új, a socialista társadalom megalapítását.

Nem árt, a marxismust ily módon érzelmi alapjaira visszavezetve látni. Csak óvakodni kell attól a tévedéstől, mintha a kereszténység elleni támadás МАКX-nak egyéni kezdeménye volna; egy húron pendül ő e tekintetben a »Junges Deutschland« és a junghegeli nemzedék egész nagy chorusával. STRAUSS, FEUERBACH, BAUER, STIRNER, GUTZKOW stb. a theologia, a bölcsészet, a történetírás, a szépirodalom minden hangneméből fűjják a kereszténység s egyáltalán a vallásos hit végnapjainak ezt a keserves nótáját, helylyel-közzel természetesen zsidóellenes germán macskazenével tarkítva. Csak ha ebből az egész nagy zenekarból halljuk ki MARX-nak saját egyéni nótáját, akkor vesszük észre, hogy a marxismus eredetében mennyire a német nemzeti szellem terméke, még pedig a nagybeteg német szellemé, mikor az a múlt század 40-es éveiben iránytű nélkül lebegett a politikai vizeken. Főképen MARX-nak FEUERBACH-tól való függését kell világosan látni, hogy őt egészen megérthessük, FEUERBACH-tól veszi át az emberi társadalomnak teljesen »világi« vagyis naturalista fölfogását és ezt a naturalismust alakítja ő át a francia socialisták hatása alatt *gazdasági naturalismussá*. MARX társadalombölcészeti fölfogását közönségesen a »történelmi materialismus« műszóval szokás megjelölni, de én azt hiszem, hogy a »gazdasági naturalismus« jobban ki-

fejezné a lényegét. Ennek a gazdasági naturalizmusnak a szemüvegén körösztlül látja ő aztán nemcsak a jelen társadalmat, hanem az egész világtörténelmet is.

Egy megjegyzést erre a naturalista fölfogásra már itt megkell tennünk. Csak az imént hallottuk, hogy MARX miként kel ki a pénznek mérhetetlen mételyző hatása ellen, és őszinte heves kifakadásának hatása alatt talán pillanatra valódi eszményhitű apostolnak is tarthattuk. De milyen furcsa apostol ez! Ő, aki az aranyborjú imádatától látja betegnek az egész világot, ő lesz a gazdasági naturalizmus hirdetőjévé, melynek értelmében csakis a gazdasági életnek van komoly jelentősége, míglen vallás, jog, politika, művészet, tudomány, bölcsелеm mind csak függvénye a gazdasági életnek, mind pusztán »ideológia,« vagyis-merő árnyjáték, melyet az egyedül reális, egyedül komoly gazdasági élet vetít az emberi lélekbe. A hős, aki úgy indult el, hogy ő a sárkányok sárkányától, a pénz molochjától, fogja megszabadítani a világot, úgy tér haza, hogy mindent a világon üres ábrándnak hirdet és egyedüli komoly valóságnak a gazdasági életet, illetve a gazdasági öntudatra való jutásnak legfőbb jelvényét, a pénzt. Ez az a nevezetes circulus vitiosus, melyben MARX egész gondolkozásmódja forog. A társadalom nagy betegségét úgy gyógyítja, hogy ezt a betegséget, – mint azt részletesen kifejtteni szándékozom, – a szó szoros értelmében szentesíti, a társadalmi lét princípiumává emeli.

Kinek tetszetik legjobban »a történeti materializmus« elve? Nézetem szerint, a pénz emberének, aki más hatalmat, mint a gazdaságot e földön el nem ismer. Valóban úgy is veszem észre, hogy a kapitalista urak valami különös vonzódással viseltetnek a marxizmus iránt. Van ebben az elméletben valami, ami delejként hat rájuk, ami őket megigézi és muzsikaszó gyanánt érinti füleiket. Nő is, hatalmasan növekedik napjainkban a »salon-socialisták« száma. Egy kissé ugyan még nyugtalanítja őket, hogy rongyos proletárius hadak fenyegetődző vad hangokon adják elő a különben oly vonzó dallamot, mely az ő hatalmukat dicsőíti. De ne tessék ijedősnek lenni! Csak rajta, sajátítsák ki bátran ezt az érdekes elméletet*)! Vetköztessék ki

*) Itt természetesen csak a gazdasági szempont egyedülmának elméletéről van szó.

proletariatus rongyaiból, öltöztessék frakkba, klakkba és miegyébbe, hiszen lényegében véve egészen úri elmélet ez: hymnus az önök erejének mindenhatóságára.

Mindenki tudja, hogy gazdasági életműködés nélkül emberi jellegű társadalom egyáltalán nem állhat fönn, de ebből koránt sem következik az, hogy a gazdálkodás az egyedül lényeges társadalmi életműködés. Épen abból erednek a nagy társadalmi betegségek, ha az egyik socialis életműködés valamennyi többi fölé nőni, valamennyi többit elnyelni iparkodik, mert ez azzal áll szoros kapcsolatban, hogy az egyik társadalmi csoport a maga önző érdekét az egész társadalom közérdekének rovására akarja megvalósítani. A XIX. századnak az volt egyik nagy eltévelyedése, hogy egy-egy társadalmi csoport nyíltan hirdetni merte az ő kizárólagos létjogosultságát és világalomra való hívatottságát. (Társadalmi osztályharcz!) Érdekes, hogy ezzel a nagy társadalmi betegséggel párhuzamosan a szaktudományoknak is sajátos kóros állapota fejlődött ki, melynél fogva az egyes főszakmák egymás rovására akartak területükön túlterjeszkedni. Így pl. a *mechanisták* minden életjelenséget mechanikai tünetenyekre (physiko-chemiai folyamatokra) akartak visszavezetni, úgy hogy csak kevés életbuvár, mint pl. DRIESCH, WOLF, APÁTHY stb. merte az élettudományok autonomus jellegét vitatni. A *panpsychismus* minden jelenséget lelkinék akart minősíteni, ellenben a naturalismus tagadta a szellemi életnek autonomus jellegét, és a szellemi életre vonatkozó tudományokat is pusztá biológiára vagy épen mechanikára akarta visszavezetni. (Elméleti osztályharcz!) A naturalismusnak egyik kinövése a „*panoekonomismus*”, melynek értelmében az egész társadalomtannak merő közgazdaságtanná kellene átalakulnia. Éppen ennek a szélsőségnek, ha nem is megindító, de legtudományosabb szószólói voltak MARX és ENGELS, akik ily módon szereplésükben a gyakorlati és az elméleti osztályharcz képviselőit egyesítik. Mint a gyakorlati osztályharcz emberei a proletariátus világalomát követelik, mint az elméleti osztályharcz hirdetői a társadalomtant gazdaságtanná akarják föloldani.

V.

A Párizsban töltött esztendő (184-4-45) roppant hatással volt MARX gondolatvilágának kialakulására; ekkor éli ő volta-képen virágkorát. Az akkori Párizst egyenesen a socialismus főiskolájának nevezhetjük, mely minden nemzetek forradalmi vihardarait ellenállhatatlan szellemi igézettel magához ragadta. A »polgárkirály« (Louis Philipp) uralmának időszaka valóságos melegágya volt a társadalomfölforgató elméleteknek és minduntalan kiújuló véres socialista lázongásoknak. A szellemek mind a nagy francia forradalom emlékein kérődztek és nem volt annak a nagy társadalom-bomlásnak mozzanata, mely nem találta volna meg jeles történetíróit és elmés társadalombölcsészeti magyarázóit. Így aztán a forradalmi talajból olyan dús flórája sarjadt a socialista és communista elméleteknek, iskoláknak és hitágazatoknak, minőt a világ azelőtt még nem látott. »Nagypolgári« és »kispolgári« utópiáknak, szelid és vérengző, hitromboló és katolikus társadalomboldogító rendszereknek bővebb választékát emberi agy már el sem képzelheti. A világszép Párizs, hogy ki tudta rajzolgatni és színezgetni a nemzetek s az emberiség nagy ábrándképeit! s ha ezeknek csak ezermilliomod része megvalósulhatott volna azóta, azt hiszem, a Földnek ma már egyetlen nagy paradicsomkertnek kellene lennie.

MARX azonban elemében volt. Készen kapta az eszméket világfölforgató és világboldogító terveihez, és csak bizonyos kritikai kiválogatást kellett eszközölnie a nagyon is bőven kínálkozó társadalmi elméletekből, hogy aztán feuerbach-i naturalismussal és hegeli dialektikus processussal összeenyvezze őket. A francia socialismus őserdejében így cseperedett föl a német socialismus palántája. Ám azóta nagyot fordult az idők kereke. A francia hegemonia megtörött és helyét a szárazföldön a német hegemonia foglalta el. S akié a hatalmi elsőbbség, az szabja meg még a socialista divatot is.

Abban az időben (1844–45), mikor MARX éppen történelmi materialismusát forgatta fejében, nagyon érdekes jellemzést írt róla szerkesztő-társa*), RUGE egy FEUERBACH-IIOZ inté-

*) RUGE-val együtt a „Deutsch-Französische Jahrbüchert“ szerkesztette; a „Vorwärts-nek azonban csak munkatársa volt.

zett levelében: »Aztán nagyon sajátos természet (már t. i. MARX), egészen tudósnak és írónak való, de a journalistika számára teljesen megromlott. Nagyon sokat olvasó, rendkívüli intensivitással dolgozó kritikai tehetség, kit dialektikája olykor elbizakodottságra ragad, de nem fejez be semmit, mindent abba hagy, s újra meg újra végtelen könyvtengerbe temetkeznek. Egész tudományos dispositiója folytán a német világhoz tartozik, de forradalmi gondolkozásánál fogva a német világból ki van zárva. En már régóta érdeklődöm iránta, s most az a kellemetlenség ért, hogy épen ennél fogva összekülömböztem vele« . . . (Lit. Nachl. Bd. II. p. 14.) Megjegyzem, hogy ahol RUGE a MARX-hoz való személyes viszonyáról beszél, ott pártos s úgy látszik nem is jóhiszemű, de amit MARX tudományos és írói egyéniségéről mond, az egy kis irigy színárnyalattól eltekintve teljesen találó. Az a néhány sor pedig, melyet aláhúztam egyenesen remek jellemzésnek mondható.

MARX annyira német tudós volt, hogy tulajdonképpen ő tekintendő a német kathedra-socialista ősmintaképének. Mint ilyen ősminta, ő kinőtt volt a német egyetemi élet kereteiből, s így kathedrához nem juthatott; de az ő simulékonyabb képmásai már egyetemi tanárokká lehettek. – A francia socialisták lehettek önbálványozó népapostolok, phantastikus világ-megváltók, vakbuzgó barricadhősök és összeesküvők, tudós és bölcsész demagogusok, de nem kiaszott kathedralelkek, legalább addig nem, amíg a németet nem utánozzák. A kathedra-socialismus csak a német szellemből fakadhatott és csak addig bírhat jelentőséggel, míg a német hegemonia tud neki érvényt szerezni a szárazföldön (különösen pedig Magyarországon!)

De MARX nemcsak a »tudományos dispositió« szempontjából tartozik a német világhoz, mint azt RUGE hiszi, hanem, ami szinte hihetetlennek látszik, még érzületénél fogva is. Különös vonzódással viseltetik a párizsi német colonia iránt, benső barátságban él annak fejével, HEINE-val, de főként mélyen érdeklődik az akkoriban sűrűn Franciaországban járó vándor német mesterlegények és azoknak communismusa iránt. MARX dicséretként mondom, hogy minden munkások között a német érdekli őt legjobban, és hogy egész életén át, mintegy Németország felé fordulva szövögeti communista elméleteit. Német-

országot bírálja ugyan legkeményebben, de sajátos módon a német szellemet tartja mégis legelsőnek a világon. Erről mindjárt tanúságot tesz a »Deutsch-Französische Jahrbücher «-ben megjelent »Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. Einleitung« című dolgozata, mely töredék maradt ugyan s nem is HEGEL-lel, hanem a német viszonyokkal általában foglalkozik, s mely a fiatal (26 éves) MARX legérdekesebb dolgozatának mondható.

Mily szépen és találóan mondja itt: »Mi (németek) ugyanis osztzkodtunk a mai népek restaurációs szenvedéseiben anélkül, hogy forradalmaikban részesedtünk volna. Mi restauráltattunk azért, mert más nemzetek mertek forradalmat csinálni és másodszer azért, mert azok ellenforradalmi bűnhődésbe estek: egyszer azért mert urainkat a félsz fogta el, másszor azért, mert nem félték többé.« (Lit. Nachl. Bd. I. p. 386.) Azért háborút a német viszonyoknak! háborút az uralkodóknak, kiknek nagysága fordított viszonyban áll számukkal! Nem szabad a németeknek egy percnyi önámítást és lemondásba való sülyedést többé engedni. A nyomást, mely alatt leledzenek még sajnóbbá kell tenni a nyomás tudatának hozzátétele, a szégyent szégyenletesebbé a nyilvánosságra hozatal által. Mert szégyen, hogy a németek jelenében az ellen kell küzdeni, ami más nemzeteknél már csak ancien régime, túlhaladott álláspont. Mi németek csak philosopháló, de nem történetet csináló kortársai vagyunk a többi nemzeteknek. Mi németek a politikában csak elgondoltuk azt, amit más nemzetek megcselekedtek stb.

Érdekes, hogy MARX ezt ugyanabban az évben (1844) írja, mikor HEINE a »Deutschland. Ein Wintermärchen «-ben így dalol: »Franzosen und Russen gehört das Land, – Das Meer gehört den Britten, – Wir aber besitzen im Luftreich des Traums – Die Herrschaft unbestritten. – Hier üben wir die Hegemonie, – Hier sind wir unzerstückelt; – Die andern Völker haben sich – Auf platter Erde entwickelt«.

Vagyis költőileg ugyanazt a gondolatot fejezi ki, amelyet MARX prózai alakban fesseget, hogy t. i. a németek csak elméleti csatákat tudnak vívni, de mint a gyakorlati élet tényezői nem számítanak, úgy látszik, hogy az ilyen megegyezésekből következett a derék MEHRING, MARX-nak túllelkes dicsőítője és életrajzbúvára, hogy HEINE és MARX barátsága »HEINE-ra termé-

kenyítőbb hatással volt mint MARX-ra; pedig máskülönben rajong HEINE-ért. Valóban az elfogultságnak nem csekély foka kívántatik ahhoz, hogy valaki ilyen ítéletre ragadtassa magát. Csak arra akarok itt figyelmeztetni, hogy HEINE már 1836-ban vagyis mikor MARX csak első éves joghallgató volt, írta »Der Tannhäuser«-t, ezt az elragadó szépségű költeményt, melynek harmadik fejezete már a »Deutschland. Ein Wintermärchen«-nek mintegy előre vetített tervrajzát tartalmazza. Itt ebben a III. fejezetben már végig látogatja képzeletben a német vidékeket, a Sváb földet, Frankfurtot, Dresdát, Weimart, Potsdamot, Göttingát, Gellét és Hamburgot, és már itten így csúfolódik: »Und als ich auf dem Sankt-Gotthard stand, – Da hör't' ich Deutschland schnarchen; – Es schlief da unten in sanfter Hut – Von sechsenddreissig Monarchen.« A »Deutschland« tehát már egy nyolcz évvel előbb megfogamzott költői eszmének a körösztlvitele. Jellemző azonban, hogy RUGE főképen a maga számára, MEHRING pedig főképen MARX számára szeretne egy levelecskét elkaparítani a költő babérkoszorújából! Megvallom, hogy az ilyen kicsinyességekről nem is szólnék, ha elvi fontosságú nagy kérdés nem lappangana mögöttük.

Aki HEINE-t tanulmányozza és túlteszi magát cynismusán, mely már hiába, az ő satyrikus lényéhez hozzátartozó lelki betegség, az arra a meggyőződésre jut, hogy ő a németeknek legnemzetiesebb költői közé tartozik, s a német egységnek valóságos prófétája. MARX azonban, bárha minden ízében német tudós, sőt érzésben is önkénytelenül a németséghez szít, mégis olyan kevés önismerettel bír, hogy ennek tudatára nem ébred, aminek gyászos következménye az, hogy politikai érzéke nem fejlődhetik ki. Ezt az épen szóbanforgó tanulmányán mindjárt szemléltetni akarom.

MARX, mint láttuk, bölcsészeti ábrándvilágukból föl akarja rázni a németeket, hogy gyakorlati cselekvésre bírja őket. Gyakorlati cselekvés MARX-ra nézve pedig csak egyféle létezik: a forradalom. Minden másnemű cselekvés nem érdemli meg ezt a nevet. De miért? Először azért, mert MARX huszonhat éves, másodszer azért, mert egész Franciaország, illetve egész Európa már forr, harmadszor azért, mert MARX egy a concentról írandó nagy történeti munkához gyűjti az anyagot, és így nem lát, nem hall s nem szagol egyebet mint forradalmat.

Tehát Németországnak forradalmat kellene csinálnia. Csak-hogy ez ép a bökkenő. Mert MARX nagyon is érzi, nagyon is tudja, hogy a fajlagos német elem mily kevésbé alkalmas a forradalmi cselekvésre, hiszen főerénye a testi-lelki fegyelme-zettség. MARX tehát a maga módja szerint elemezni kezdi az akkori német társadalmat, illetve annak lelki világát. Az első lépést a forradalom felé e társadalom már megtette a feuerbachi vallástagadással. Alapvető nagy tett ez szerinte, de fájdalom még mindig csak elméleti tett. Most kellene követ-keznie a »politikai« forradalomnak; csak-hogy a német termé-szet ilyenre nem képes. A részleges, vagyis »politikai« forra-dalomhoz ugyanis az kívántatik, hogy a társadalom egyik osztálya, ha önzőén jár is el, de egy pillanatra vállalkozzék az egész társadalom képviselőtére, az egész közösség fölszabadí-tására. Csak-hogy a német társadalomnak ilyen osztálya, rendje nincsen. Egyiknek sincs meg az az élessége, merészsége, kímé-letlensége, hogy az egész társadalom fölszabadítójáúul tolja föl magát. (Látni, hogy MARX folyton a francia forradalomra és a III. rendre gondol.) »Mindenik rend nélküli a léleknek hogy úgy mondjam azt a szélességét, melynél fogva, ha csak pilla-natra is a néplélekkel azonosítsa magát, mindenik nélküli azt a genialitást, melyet az anyagi hatalom a politikai erőszakra lelkesít, nélküli azt a forradalmi merszet, mely az ellenfél-nek daczosan szemébe vágja: »Semmisem vagyok, holott min-dennek kellene lennem.« (Lit. Nachl. Bd. I. p. 396).

A kinek érzéke van a lélekben való olvasás iránt, az előtt e szavak egy pillanatra föllebbentetik a rejtett marxi érzésmódnak fátyolát. Itt láthatja ugyanis, hogy MARX mit tekint genialitásnak: oda vágni a világ szemébe, hogy semmi sem vagyok, noha mindennek kellene lennem. Ám én a genia-litas eme szomorú, és fájdalom nagyon is divatos fogalmának megvilágításába nem bocsájtkozom; csak rámutatok, hogy meg-érttessem, miért rajong a fiatal MARX annyira a forradalomért. Bennünket itt csak az érdekel, hogy MARX miként gondolkozik hazájának egységéről és szabadságáról. Nos hát ő világosan be-bizonyítja magának, hogy a német nemzet politikai forradalmat csinálni képtelen, vagyis hogy a politikai forradalom útján nem szabadíthatja föl magát sok kicsiny zsarnokának atyáskodása alól. Már most az ember azt hinné, hogy MARX a német kér-

désben kénytelen-kelletlenül bár, de lemond a forradalmi mód-szerről és kijelöli azt a gyakorlatias utat vagy irányt, melyet a német nemzetnek követnie kell, hogy egységi és szabadsági eszményét megvalósíthassa.

De MARX nem azért német tudós, hogy valamely világos belátásának egyenes következményét levonja. Egészen úgy oldja meg a német kérdést, mint a hogy előbb a zsidó kérdést megoldotta volt. Mint a hogy a zsidóság az ő igazi emberi emancipációját csak a socialista társadalomban valósíthatja meg, azonképen a németiség az ő német emancipációját is. Mondom, legkényelmesebb álláspont a világon a socialismus-é, mert az a jövőben mindent meg fog oldani. Úgy látszik, hogy csak várni kell tudni, hogy az ember marxista lehessen. A zsidók ma is várhatnának emancipációjukra, a németek pedig egységük megvalósítására, ha a lelkes ifjú MARX után indultak volna.

MARX logikája szerint abból, hogy a németek nem tudnak »politikai« forradalmat csinálni, éppenséggel az következik, hogy csakis forradalmi úton valósíthatják meg nemzeti fölzsabadosulásukat. Nem furcsa észjárás ez? De MARX megmagyarázza nekünk, hogy a »politikai« forradalom az még nem az igazi forradalom. S a németek csak éppen a „*politikai*” forradalom csinálásához nem értenek. Van azonban egy másik, egy magasabb neme a forradalomnak, melyet tulajdonképen nem is , kell csinálni, mert az magától csinálódik. Es ehhez a forradalomhoz értenek a németek, sőt ebben aztán igazi mesterek is. Olyan titokzatos forradalom ez, a minőről a jámbor MARAT, DANTON és ROBESPIERRE még csak nem is álmodtak még, s a milyen csak egy német tudós agyában foganhat meg. Egy misztikus forradalom ez, melyet senki, vagy ha jobban tetszik mindenki csinál, s mely ép ennél fogva magától csinálódik. Hogyan értendő ez?

Mint egykor a feudális, úgy mostan a capitalista termelési rendszer is már méhében rejti a saját pusztulásának csíráját, és voltaképen semmit sem termel oly mohón, mint az onromlását. Ez a romlás, ez a tönk az egész mai polgári társadalom tönkje lesz: az egyetemes, a világtönk, melyből az egyetemes boldogság sarjadzik ki. És ez kérelhetlenül fog bekövetkezni a hegeli dialektikai processus értelmében, melyről tudni kell, hogy az még az istenek fölött is uralkodik. Ami a

fatum volt a görögök hitében, azt képviseli a hegeli dialektikus processus a német bölcsészetben. Ez a mystikus processus uralkodik az egész világegyetem fölött, s ennél fogva az emberi társadalom és ennek capitalista termelési rendszere fölött is. Ez hozza létre az utolsó, a nagy, a megváltó forradalmat, mely minden társadalmi kérdést szinte automatikusan fog megoldani.

Ezt a mystikus, és megváltó forradalmat, mely MARX-nak legsajátabb eszméje és gondolkozásának mintegy közepe, kell megérteni, ha MARX egyéb elméleteibe hatolni akarunk; ezzel tehát külön és részletesen kell még foglalkoznunk. Itt még csak a következő megjegyzésekre szorítkozom.

Ama nagy és mystikus forradalom hőségévé MARX a szóban forgó értekezésében egyenesen a németiséget akarja megtenni. »Németországban – mondja MARX – a szolgaságnak egyetlen nemét sem lehet megtömi úgy, hogy a szolgaságnak egyben valamennyi neme meg ne töressék. Az alapos Németország nem bocsájtkozik másnemű mint lehető leggyökeresebb forradalomba. A németiség emancipatioja ugyanis egyben az emberi nem emancipatioja lesz. Ennek az emancipationak agya a (német) philosophia, szíve a (német) proletariátus.« (Lit. Nachl. Bd. p. 398.)

Ez a német tudós tehát mint látni, a maga módja szerint még ideális hazafi is volt, mert a legszebbet, a miről lelke csak álmodni tudott, már t. i. a teljes társadalmi fölfordulást imádott hazája és nemzete számára tartotta fenn. A német haza természetesen nagyon is megköszönte volna azt a furcsa fölmagasztaltatást, melyet a jó MARX neki szánt, de hát ő mi egyébbel kínálhatta volna meg hazáját, mint a leggyökeresebb fölbomlással, mikor ő másról mint ilyen fölbomlásról álmodni nem tudott. Ő maga világosan látja, hogy Németország még részleges forradalmat sem tud csinálni, de épen ebből azt következteti, hogy tehát az egyetemes »társadalmi forradalomnak« az »alapos« németek közt kell kitörnie. Mit tartunk annak a gondolkozónak politikai érzékéről, aki így itéli meg a nemzetet, melynek ő maga is egyik fia. Csodálkozhatunk-e, ha az ilyen gondolkozó számára a politika csak »ideológia.« De a legmulatságosabb a dologban, hogy épen ő az, aki politikai szempontból ideológusoknak csúfolja honfitársait! Hát volt-e annak a kornak németebb ideológusa, mint ő maga?

De hogy mennyire német elme volt MARX, azt főleg mysticismusán fogjuk megösmerni. Mert hiszen mi egyéb az a hegelismus, melyben az ő gondolkozása gyökeredzik, mint a formulákba szedett és rendszeresített német mysticismus. A mesternek, HEGEL-nek, azonban minden mystikus észjárása daczára hatalmas politikai ösztöne volt; olyan erősen érezte a porosz szellem bekövetkezendő hegemoniáját, hogy az ember nem győzi bámulni, ennek a mystikus bölcsésznek gyakorlati politikai érzékét. Mellette MARX egy teljességgel ábrándos érzelmi politikus, vagyis jobban mondva olyan gazdaságbölcsész, aki végképen szem elől tévesztette az emberben a politikai embert, a zoon politikont.

Mindez természetesen csak akkor fog egészen kitűnhetni, ha MARX gazdaságbölcsészét fogjuk elemzésnek alávetni. Nagy hiba volna, ha fiatalkori munkáiból akarnók az egész MARX-ot megismerni. Mindazonáltal ezek a fiatalkori munkák is már fontos adatokat nyújtanak MARX egész világfölfogásának megértéséhez, mert jobban föltárják lényének érzelmi alapjait mint későbbi művei. Azt világosan láthatjuk már most is, hogy a vallás és politika kérdéseiben, legalább ifjú éveiben, meglepő színvakságot áruí el. És ami fő, hogy egészen korának gyermeke. Arra megy, a merre őt a negyvenes évek forradalmi árja ragadja. Pedig az igazi nagy ember csak az, kit semminemű divatos áramlat el nem ragadhat, és ki korát megelőzvé, késő nemzedékeknek tanítómestere lesz.

(Folytatása következik.)